

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti

FAN

YERDAN FOYDALANISH EKOLOGIYASI

MAVZU
03

YER RESURSLARI VA ULARNING EKOLOGIK
HOLATI

MUQUMOV ABDUG'ANI
MURATOVICH

YERDAN FOYDALANISH
KAFEDRASI

3-mavzu: YER RESURSLARI VA ULARNING EKOLOGIK HOLATI (8 soat)

REJA:

- 1. Yerning ekologik xususiyatlari, uning iqtisodiyot tarmoqlaridagi ahamiyati.**
- 2. Yer resurslari va ularning holati.**
- 3. Tuproqni muhofaza qilish va undan oqilona foydalanish.**
- 4. Iqtisodiyot tarmoqlarini ekologiyalashtirish.**

**«Iqtisodiyot»
tushunchasi
nimani
anglatadi**

**«Iqtisodiyot»
tushunchasi
nimani
anglatadi?**

мулкчиликнинг турли
шаклларига асосланган
хўжаликлардан, хўжаликлараро,
давлатлараро бирлашмалар,
корпорациялар, концернлар,
қўшма корхоналар, молия ва
банк тизимларидан, давлатлар
ўртасидаги турли иқтисодий
муносабатлардан иборат ўта
мураккаб ижтимоий тизим

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Ekologiya – tabiatni iqtisodiy jihatdan tadqiq qilish orqali hamma tirik organizmlarning organik va noorganik muhit unsurlari bilan birga, uning ta'sir doirasida turgan antogonistik va noantogonistik aloqadorlikda bo'lgan o'simlik va hayvonot dunyosi o'rtasidagi munosabatlarni ochib berishidir. E.Gekkel «ekologiya» so'ziga ta'rif berar ekan, u inson tomonidan «tabiatni iqtisodiy tadqiq qilish» degan iboralari biz uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Zero, «iqtisodiyot» so'zi ham grekchada «**oikonomike**», ya'ni «**oikos**» – uy, yashash joyi, «**nomikos**» esa xo'jaligi, xo'jaligini yuritish degan so'zlardan olingan. Amerikalik yirik ekolog olim prof. Yu.Odumning fikricha, ekologiya va iqtisodiyot ajralmasdir. Ularning o'zagi bir, zero inson ham organizmlarning bir bo'lagidir. E.Gekkel tabiatni son jihatdan ifodalanishi inson iqtisodiyotiga nechog'liq bog'liqligini ifodaladi. U birlamchi kapital ko'pincha «tabiatga salb yurish» orqali jamg'ariladi, degan edi. O'ziri «yangi o'zbeklar» ham bundan istisno emas. Shuning uchun BMTning Mingyillik barqaror rivojlanish konsepsiyasida ekologik muammolarni iqtisodiy va ijtimoiy muammolar bilan birgalikda hal etish lozimligi qayd etilgan.

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Iqtisodiyot tarmoqlarini ekologizatsiyalash zamonaviy dunyoning rivojlangan mamlakatlari uchun ustuvor maqsadlardan biriga aylanib bormoqda. Hududning assimilyatsiya potentsialining qisqarishi iqtisodiy o'sishning cheklovchi omillaridan biriga aylanmoqda. Xorijiy nashrlarda, dasturiy hujjatlarda va xalqaro tashkilotlarning hisobotlarida “yashil iqtisodiyot” (yashil iqtisodiyot) ni barpo etish, ya'ni iqtisodiy o'sish ta'minlanmagan yashillashtirish darajasiga erishish tobora ko'proq ko'rsatilmoqda. kelajak avlodlar farovonligi uchun asosga putur etkazmasdan, atrof-muhitga aniq salbiy ta'sir ko'rsatadi. Rivojlangan mamlakatlarda bunday intilishlarni amaliy amalga oshirish tabiatdan foydalanuvchilarni yashil maydonlarga rag'batlantirishga qaratilgan davlat tomonidan tartibga solishning butun majmuasini ishlab chiqish va amalga oshirishdan iborat.

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Amaliyotda, bitta korxonaga uchun ekologik tozalikni oshirish vazifasi ekologik asbob-uskunalarini sotib olish (bu chiqindilarni to'g'ridan-to'g'ri kamaytiradi yoki resurslar samaradorligini oshiradi), ekologik xizmatlarga talabni shakllantirish (ekologik audit, konsalting, sug'urta va boshqalar) bilan bog'liq.). Xorijiy nazariya va amaliyotda tabiatdan foydalanuvchilarning bunday ehtiyojlarini qondiradigan iqtisodiyot tarmog'i "**ekologik tovar va xizmatlar tarmog'i**" – ekologik tovar va xizmatlar tarmog'i yoki "**ekoindustriya**" deb nomlanadi. Qo'shma Shtatlarda (Atrof-muhitni muhofaza qilish byurosi) shunga o'xshash atama qo'llaniladi - "**atrof-muhit sanoati**" (**ekologik sanoat**). Amaldagi talqinlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda, turli mamlakatlarda atrof-muhit tarmog'ining rivojlanish dinamikasini taqqoslash va baholash juda qiyin. Yuqorida aytilganlardan kelib chiqqan holda, ushbu tadqiqotning maqsadi iqtisodiyotning ekologik tarmog'i tuzilmasini aniqlash, uning ko'lami va rivojlanish dinamikasini baholash, shuningdek, ekologizatsiya jarayonlaridagi rolini aniqlash bo'yicha nazariy va amaliyotda mavjud yondashuvlarni umumlashtirishdir.

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Milliy iqtisodiyotning ushbu segmentining yuksak ahamiyati va mustaqilligi shundan dalolat beradiki, xorijiy davlatlar (AQSh, Yevropa Ittifoqi mamlakatlari, Yaponiya, Kanada va boshqalar) va xalqaro tashkilotlar (BMT, JST, APEK) statistik tizimlarida mavjud. ushbu tarmoqni tavsiflovchi ko'rsatkichlar tizimi (uning hajmi, dinamikasi, tuzilishi, xodimlar soni va boshqalar taxmin qilinadi). Shu bilan birga, ushbu sektorning ko'lamini va uning turli mamlakatlar iqtisodiyotidagi rolini miqdoriy baholashga urinishlar uning segmentlari tarkibining yagona talqini yo'qligi tufayli to'sqinlik qilmoqda.

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Shunday qilib, ekologiya tarmog'i tarkibining eng umumiy talqini Birlashgan Millatlar Tashkilotining ekologik va iqtisodiy hisobi tizimida qo'llaniladi, bu yerda ekologiya tarmog'i:

1) atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan foyda keltiradigan iqtisodiyot tarmog'i sifatida tushuniladi. , ya'ni havo va suv ifloslanishining oldini olish, kamaytirish va oqibatlarini bartaraf etish. , tuproq, shovqin va tebranish ta'siri, bioxilma-xillik va landshaftlar yaxlitligini muhofaza qilish; atrof-muhit monitoringi; belgilangan sohada ilmiy-tadqiqot faoliyati; ko'rsatilgan sohada ma'muriyat, ta'lim va qayta tayyorlash;

2) resurslarni boshqarish - resurslar sarfini kamaytirish; ularning zaxiralarini tiklash; resurslarni boshqarish (monitoring, nazorat, buxgalteriya hisobi)

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Eng keng qamrovli talqinlardan biri Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti faoliyatida, shuningdek, Yevropa Ittifoqining (Evrostat) statistik tizimida qo'llaniladi. Ushbu manbalar quyidagi talqinni beradi: atrof-muhit sanoati atrof-muhitga etkazilgan zararni o'lchash, oldini olish, minimallashtirish yoki qoplash uchun foydalaniladigan tovarlar va xizmatlar ishlab chiqarish bo'yicha faoliyatni o'z ichiga oladi (havo, suv, tuproq sifatining yomonlashishi, chiqindilarning paydo bo'lishi, shovqin ifloslanishi va ekotizimlarning degradatsiyasi.). Shu bilan birga, atrof-muhit tarmog'ini quyidagi segment guruhlarini o'z ichiga oladi:

1) ifloslanishni boshqarish:

- a) foydalanish havo, suv, tuproqdagi ifloslantiruvchi moddalarni singdirish, zararsizlantirish, shuningdek shovqin va tebranish ifloslanishini kamaytirish imkonini beradigan ekologik tovarlar (uskunalar, materiallar);
- b) ekologik xizmatlar - tozalash xizmatlaridan tashqari, ular ekologik konsalting va muhandislik, axborot xizmatlari, ushbu sohada ilmiy-tadqiqot, ta'lim va qayta tayyorlashni o'z ichiga oladi;

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

v) qurilish, shu jumladan havo, suv, tuproq sifatini nazorat qilish va ifloslanishni kamaytirish uchun mo'ljallangan asosiy vositalarni o'rnatish bo'yicha xizmatlar.

2) Energiya va materiallarni tejavchi texnologiyalar va tovarlar: texnologiyalar - resurslarning birlamchi iste'molini kamaytirish orqali salbiy antropogen yukni kamaytirishga yordam beradigan texnologik echimlarni o'z ichiga oladi (birinchi guruhda ko'rsatilgan atrof-muhitga zararni to'g'ridan-to'g'ri kamaytirish texnologiyalaridan farqli o'laroq).) shuningdek, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga imkon beradigan bunday tovarlar.

3) Resurslarni boshqarish - resurslar bilan ta'minlash bo'yicha faoliyatni o'z ichiga oladi - ventilyatsiya tizimlari va havoni tozalash tizimlarini loyihalash, suv ta'minoti va sanitariya faoliyati. OECD shuningdek, chiqindilarni qayta ishlash, muqobil energiya, ekologik xavflarni boshqarish, ekotizimlardan ekologik toza foydalanish sohasidagi yechimlarni (barqaror o'rmon xo'jaligi, qishloq xo'jaligi, baliqchilik, ekologik turizm) bir guruhga kiradi.

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Shunday qilib, atrof-muhit tarmog'ining segment tarkibini aniq aniqlash juda qiyin, bu milliy iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarining ajralmas qismi ekanligi, ko'p jihatdan u tomonidan ishlab chiqarilgan iqtisodiy manfaatlar turli xil xususiyatga ega bo'lishi va turli funktsiyalarni bajarishi mumkinligi bilan bog'liq.. Masalan, an'anaviy ravishda kommunal sohaga kiritilgan suv ta'minoti suvni tozalashni o'z ichiga oladi, bu esa o'z navbatida allaqachon ekologiya tarmog'iga tegishli. Shu bilan birga, OECD va Evropa Ittifoqi tomonidan atrof-muhit tarmog'ining eng keng talqini o'z faoliyatida qo'llaniladi. Vaziyat, shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilish sektori tomonidan yaratilgan imtiyozlarning ikki xil: **bozor va bozorga oid bo'lmagan** taqsimlash mumkinligi bilan ham murakkablashadi. **Bozorga oid bo'lmagan** taqsimoti,. Shu bilan birga,

**Bozorga oid
bo'lmagan
taqsimot
quyidagilarni
o'z ichiga
oladi**

birinchidan, ishlab chiqaruvchilarning o'zlari tomonidan ekologik ne'matlarni iste'mol qilish

ikkinchidan, davlatlarning ekologik funktsiyalarini (atrof-muhit monitoringi, tabiiy resurslarni nazorat qilish va hisobga olish va boshqalar) amalga oshirish

Evrostatning statistik hisob-kitoblariga ko'ra, evropa Ittifoqining 28 ta davlatida atrof-muhitga oid foydaning taxminan 85-90 foizi bozor usulida taqsimlanadi.

Iqtisodiyotni ekologizatsiyalashtirish jarayoni zamonaviy dunyoning eng muhim talabidir. Bu insoniyatni o'rab turgan moddiy muhitga eng ko'p qirrali va tizimli yondashuvni, tabiatning inson mavjudligidagi asosiy rolini anglashni anglatadi. Iqtisodiyotni ekologlashtirish ekologik rivojlanishning zaruriy shartlaridan biri va asosiy tarkibiy qismidir. Aslida esa bu insoniyat jamiyatining butun ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishi va rivojlanishini ko'kalamzorlashtirish jarayonini anglatadi.

Iqtisodiyotni ekologiyalash tirish jarayonining asosiy tarkibiy qismlari:

iqtisodiyotda investitsion tuzilmani resurslarni tejoyvchi tarmoqlar yo'nalishi bo'yicha tubdan o'zgartirish

ekologik xarakterdagi turli ob'ektlar, omillar va shart-sharoitlarni, ayniqsa qayta tiklanadigan resurslar yig'indisini boylikning boshqa toifalari bilan bir qatorda bir qator iqtisodiy toifalarga kiritish

tabiiy resurslar va iqtisodiy samaradorlikni ekologik cheklash va tabiatdan muvozanatli foydalanish tamoyillariga bo'ysundirish

**Iqtisodiyotni
ekologiyalash
tirish
jarayonining
asosiy tarkibiy
qismlari:**

ishlab chiqarishning sifat ko'rsatkichlarining o'sishi yo'nalishiga o'tishni amalga oshirish

tabiiy resurslardan foydalanganlik uchun to'lov tizimlarini sezilarli darajada kengaytirish va takomillashtirish

ekologik tabiatning turli ob'ektlari, omillari va sharoitlarini, ayniqsa qayta tiklanadigan resurslar yig'indisini boylikning boshqa toifalariga teng ravishda bir qator iqtisodiy toifalarga kiritish

tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiatni muhofaza qilish va atrof-muhitni muhofaza qilish funksiyalarini ishlab chiqarish iqtisodiyotiga kiritish

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Iqtisodiyotni ekologiyalash jarayoni ishlab chiqarish tabiatining intensivligini kamaytirishga qaratilgan. Bu iqtisodiy tahlil markazining xarajatlar va oraliq natijalardan iqtisodiy faoliyatning yakuniy natijalariga, soʻngra rivojlanishning asosiy yoʻnalishlari prognozlariga oʻtishi bilan birga keladi.

Zamonaviy dunyoda birinchi marta 2005 yilda Seulda Atrof-muhitni muhofaza qilish boʻyicha Osiyo-Tinch okeani vazirlarining 5-konferensiyasida taqdim etilgan "Yashil oʻsish" iqtisodiy gʻoyasi mavjud. Bizning davrimizda bu ekologik va iqtisodiy rivojlanishning muvozanatini ta'minlovchi yondashuvdir.

**"Yashil o'sish"
g'oyasi to'rtta
asosiy
tamoyilga
asoslanadi:**

mahsulotning butun hayotiy tsikli davomida tabiatga minimal ta'sir ko'rsatadigan turli xil tovarlar va xizmatlarning foydali xususiyatlarini maksimal darajada oshirishni o'z ichiga olgan ekologik samaradorlik tamoyili

yer resurslarini saqlash zaruriyatini hisobga olgan holda boshqaruv xarakteridagi qarorlar qabul qilish jarayonini nazarda tutuvchi resurslarni tejash tamoyili

taraqqiyot jarayonida ishtirok etuvchi xalq xo'jaligining barcha sub'ektlari harakatlarini muvofiqlashtirishni nazarda tutuvchi birlik tamoyili

tarmoqlararolik tamoyili, ya'ni jamiyatning turli qatlamlari vakillarini eng muhim qarorlarni qabul qilish jarayonlariga jalb etish

Ushbu tamoyillarni qo'llash "Yashil o'sish" g'oyasi ham mamlakat miqyosida, ham global miqyosda barqaror rivojlanishga o'tishning birinchi bosqichidir, degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Ko'rib chiqilayotgan konsepsiyaga muvofiq, ushbu tamoyillar quyidagi mexanizmlardan foydalangan holda milliy iqtisodiyotlarni rivojlantirishni strategik rejalashtirish jarayoniga birlashtiriladi

Mexanizmlar:

soliqqa tortish (ekologik soliqlarni joriy etish) yordamida byudjet munosabatlari tizimlarini isloh qilish jarayoni

barqaror ishlab chiqarish va iste'mol modelini joriy etish

"yashil biznes"ni rivojlantirish

barqaror infratuzilmani shakllantirishni amalga oshirish

IQTISODIYOT TARMOQLARINI EKOLOGIYALASHTIRISH

Birinchi mexanizmni amalga oshirish soliq yukini an'anaviy faoliyatdan atrof-muhitni ifloslantiruvchi tarmoqlarga o'tkazishga olib keladi.

Ekologik soliqlarni joriy etishdan asosiy maqsad soliq yukini ijtimoiy ahamiyatga molik faoliyat turlaridan (masalan, aholi bandligi) atrof-muhitga zarar etkazuvchi faoliyatga qayta taqsimlashdan iborat. Barqaror infratuzilmani shakllantirish jarayoni tabiiy resurslardan, jumladan, energiyadan minimal foydalanishga, resurslarni tejash orqali uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlashga olib kelishi mumkin; iqtisodiyotning infratuzilma tarmoqlarida ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liq ekologik muammolarni hal qilish.

XULOSA

Insoniyatning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitda rivojlanishi, albatta, antropogen omilning atrof-muhitga ta'sirining kuchayishi bilan birga keladi. Bu atrof-muhitning o'zini davolash qobiliyatini yo'qotishiga olib keladi. So'nggi yillarda ilmiy-texnikaviy taraqqiyot sur'atlarining oshishi munosabati bilan ekologik inqirozning aniq belgilarini ko'rish mumkin. Inqirozning oqibatlari - resurs salohiyatining kamayishi, genetik fondning kamayishi va pirovardida aholi turmush sifatining yomonlashishi. Jamiyat barqaror rivojlanish modeliga o'tishning ahamiyati va zarurligini anglashi kerak. Ushbu model insonlarning bugungi va kelajak avlodlari farovonligining o'sishini ta'minlash uchun ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy va texnik muammolarni hal qilish usullarini birlashtirishni o'z ichiga oladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, “yashil o‘shish” siyosatini amalga oshirishning asosiy vazifasi milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlanish yo‘liga o‘tishga tayyorlash jarayoni ekanligini ta’kidlash mumkin. Zamonaviy sharoitda bunga erishish uchun tabiiy resurslardan keng foydalanishdan darhol voz kechish va yanada ilg‘or va innovatsion biznes modellarini topish kerak. Energiya ishlab chiqarishning yangi texnologiyalarini ishlab chiqish va tabiiy resurslardan samarali foydalanish iqtisodiy o‘shishning samarali dvigatelidir. Ekologik innovatsiyalar, “yashil” iqtisodiyot – keyingi barqaror rivojlanish imkoniyatlari jamlangan sohalardir. Bu jahon moliyaviy-iqtisodiy tizimining muvaffaqiyatsizliklari kuchayayotgan bir sharoitda muhim ahamiyatga ega.

NAZORAT SAVOLLARI

1. Iqtisodiyot terminining manosini bilasizmi?
2. Iqtisodiyot tarmoqlarini ekologizatsiyalash nimani anglatadi?
3. Atrof-muhit tarmog'li qanday segment guruhlarini o'z ichiga oladi?
4. Iqtisodiyotni ekologiyalashtirish jarayoni tarkibi qanday qismlardan tashkil topgan?
5. "Yashil o'sish" g'oyasi qanday mexanizmlardan foydalanadi?
6. "Yashil o'sish" siyosatini amalga oshirishning asosiy vazifasi nimalardan iborat?

Mavzuni o'zlashtirish bo'yicha tavsiya qilinadigan adabiyotlar

Asosiy adabiyotlar:

1. Баратов П. Табиатни муҳофаза қилиш. Т.: «Ўқитувчи», 1991, 254 б
2. Константинов В.М. Экологические основы природопользования / В.М. Константинов, Ю.Б. Челидзе. – М.: Академия, 2001. – 208с
3. Мустафоев С, Ортиқов С, Сувонов Р. Умумий экология. Т.:2006.

Qo'shimcha adabiyotlar :

4. Ниғматов А.Н.Экология нима?, рисола. 2014. – 96 б.
5. P.S.Sultonov.Экология va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari. «MU SIQA » nashriyoti.2007,-240 b

Internet resurslari:

- 1.[http://www, Ziyonet. Uz/](http://www.Ziyonet.Uz/).
2. [http:// www, guz. Ru/](http://www.guz.Ru/)

E'TIBORINGIZ UCHUN RAXMAT!!!

Muqqumov Abdug'ani
Muratovich

“Yerdan foydalanish”
kafedrası

+ 998 945811900

a.mukumov@tiame.uz

@Abdugani Muqumov